

DOBROĆUDNO-ZLOĆUDNA INVERZIJA

Postoji jedan koncept koji Mišel Turnije obično koristi, vrlo često i na duhovit način, a to je koncept dobroćudne i zloćudne inverzije. Kada pripoveda o svom boravku u Indiji, on kaže kako je jedan mali gavran graktao iznad njegove glave svaki put kada bi otvorio usta da nešto izgovori: „To je zloćudna inverzija. Golubica Svetog duha je inspirisala proroke. Ovde imamo đavolskog gavrana koji hoće da me spreči da govorim!“

Ali taj isti, ključni koncept, dozvoljava Mišelu Turnijeu da opiše i najtragičnije događaje: tako ga primenjuje na nacizam, na sudbinu Žila de Rea, na eksploziju atomske bombe.

Recimo da je inverzija verovatno koncept koji organizuje celokupno delo Mišela Turnije zato što njegovi romani pripovedaju metamorfozu ponekad opisanu kao (konverziju) promenu, a ponekad kao (perverziju) poremećaj. Ja ću proučiti pojavu i razvijanje ove teme u delima *Petko ili limbovi Pacifka*, *Kralj vilovnjak* i *Žil i Žana*. Ali možemo je se, tokom diskusije, dotaći i u drugim delima.

Prema Litreu,¹ inverzija je fizički pojam koji se primenjuje na primeru svesno, s namerom: to znači dati pravac suprotan originalnom pravcu. Takođe, to je i vojni termin koji ukazuje na promenu mesta, ono što je bilo desno sada je levo. U pomorskoj terminologiji, inverzija opisuje akciju pomeranja na zadnju liniju onoga što je bilo na čelu. U muzici, ona predstavlja imitaciju u kojoj su note svirane obrnutim redom, tj. unatraske. Dakle, to je zamena relativne pozicije dva objekta odnosno obrtanje oko ose simetrije, koje čini da superioran postaje inferioran, prvi poslednji, desni postaje levi.

Što se tiče „dobroćudno-zloćudne inverzije“, Mišel Turnije je ovako objašnjava u svom delu *Vetar Svetog Duha*. To je „onaj tajnoviti proces koji, ne menjajući ništa očigledno u prirodi neke svari, bića ili dela, izvrće svoju vrednost, tj. stavlja više tamo gde je bilo manje, i manje tamo gde je bilo više“.

Prelazimo sada na preokret, ne više na nivou prostora, nego na duhovnom nivou koji se ovog puta ne primenjuje na dva različita predmeta nego na jedan isti. Simbolički jezik može da ujedini dvoje i da preobražajem u prostoru izrazi preokret vrednosti. Takav primer je đavolovo ogledalo u Andersenovoj *Snežnoj kraljici*, delu koje je toliko očaralo Mišela Turnije da je žalio što ga nije napisao on lično. U svom delu *Vetar Svetog Duha*, on ga evocira. Navešću sledeći odlomak, jer nema bolje slike kojom bih predstavila temu inverzije u Turnijeovom delu:

Đavo je načinio jedno ogledalo – iskrivljeno, podrazumeva se. Još gore od toga: ono koje izobličava. Sve lepo što se u njemu ogleda postaje odvratno. Sve loše postaje neodoljivo privlačno. Đavo se dugo bavljao sa tom užasnom igračkom, a zatim smisli najđavolskiju ideju od svih:

¹ Skraćeni naziv za rečnik francuskog jezika koji je sastavio francuski leksikograf Emil Litre (Émile Littré). (Prim. prev.)

staviće to sramno ogledalo pred samoga Boga! Noseći ga pod rukom, on se uzdigao u nebo, ali kako se više približavao Vrhovnom biću, ogledalo zatreperi, nabora se, uvrnu i najzad puče, rasprsnuvši se u hiljade i hiljade komada. Taj slučajni događaj beše ogromno zlo za čovečanstvo jer je cela zemlja bila prekrivena blistavim krhotinama, mrvicama i prahom tog stakla koje je naruživalo stvari i bića. Ljudi pokupiše dovoljno velike komade da bi od njih napravili prozorska stakla – ali jao stanovnicima te kuće! – a veliki broj komadića se mogao iskoristiti za pravljenje naočara – i opet jao onima koji nose takve naočare!

Maleni Kaj je žrtva razbijenog ogledala. Jedan trunčić mu je upao u oko dok je sa Gerdom gledao slikovnicu punu cveća i ptica:

U sledećem trenutku [...] sa gađenjem je odgurnuo tu knjigu punu smeća i tu devojčicu ružnju od veštice. Kaju je u oko upalo zrnce prašine velikog đavolskog ogledala.

Ogledalo koje vraća identičnu sliku, dok uvodi tu neprimetnu, iako suštinsku razliku zahvaljujući simetriji, na konkretan način predstavlja ideju o inverziji, odnosno o suprotnosti koja je usko povezana sa sličnošću, a to možda pojašnjava bogatstvo teme ogledala u delu Mišela Turnijeja.

Ova metafizička priča baca više svetla na simboličko značenje, đavolsko, dobijeno inverzijom. Jer, nasuprot božanskom svetu, sve je naopako u svetu Nečastivog. Po jevrejskoj tradiciji koju je posebno predstavio Filon, ceo svet je ogledalo Boga koji dozvoljava da ga spoznaju zahvaljujući sličnosti između Tvorca i stvorenog. Mnogo pesimističnije, muslimanska misao insistira na inverziji odraza; tako Masinjon priča kako se persijski verenci najpre otkrivaju u ogledalu: „Sreću se kao u raju, gledaju se u oči pravo (desno oko u desno oko), a ne obrnuto kao na ovome svetu.“²

Veran tom pesimističkom shvatanju, Mišel Turnije naglašava dvoličnost ogledala: njegova inverzija podseća na đavolski preobražaj koji je povezan sa religioznim konceptom o posrnulom svetu, tj. na devijantni odraz božanskog sveta.

Cela refleksija u njegovom radu potiče od rečenice 1. 26. iz *Postanja*: „da načinimo čoveka po svome obličju, kao što smo mi“, gde ističe da ove reči ne skrivaju nepotrebno dupliranje, već ukazuju na preteću i zlokobnu crtu mogućeg rasepa do koga je došlo posle greha (GMV, str. 165).³

Ova priča ipak naglašava važnost vizije, ovde iskazane slikom naočara. Jer, inverzija u priči ne utiče na prirodu stvari, nego na ideju o tome šta će učiniti maleni Kaj. Tu je, dakle, uloga romanopisca.

Delo Mišela Turnijeja usmereno je ka prevazilaženju privida. Robinson prozire, odgone ta neko „drugo“ ostrvo, nekog „drugog“ Petka. Tifož pokušava da pročita znake. No „blagodarni preokret [...] sastoji se u ponovnom uspostavljanju smisla vrednosti koji je zao preokret prethodno izvrnuo“ (KV, str. 90).

² Luj Masinjon, *Utorci u Dar-el-Salamu, 1959*, citirano u *Rečniku simbola* Ševalijeja i Gerbrana, članak *Ogledalo*. (*Dictionnaire des symboles, Chevalier et Gheerbrant*, éditions Robert Laffont).

³ *Gašpar, Melhior i Valtasar*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1991. U daljem tekstu PLP – *Petko ili limbovi Pacifika*, Bratstvo jedinstvo, Novi Sad, 1990; KV – *Kralj Vilovnjak*, Mono & Mañana Press, Beograd, 2002; ŽŽ – *Žil i Žana*, KOV, Vršac, 2007. (Prim. prev.)

Neće li pisac, taj alhemičar ili persijsko ogledalo, nastojati da zloćudnoj inverziji suprotstavi jednu dobroćudnu inverziju iskupljenja koja bi umakla fatalnosti posrnulog sveta? Delo Mišela Turnijea ima baš takvu ambiciju, što objašnjava njegovu subverzivnu stranu – on dobrovoljno postaje „đavolov advokat“ – kao osloboditeljsku silu njegovih paradoksa.

To je ono što ćemo pokušati da istražimo proučavajući rađanje teme inverzije u delima *Petko ili limbovi Pacifika*, pre njene pune razrade u *Kralju Vilovnjaku i Žilu i Žani*, gde se pri-devi „dobročudan“ ili „zloćudan“ pojavljuju dajući celoj zamisli religijsku dimenziju.

I

U romanu *Petko ili limbovi Pacifika* koji nanovo oživljava mit o Robinsonu, počevši od eksplozije, sve vrednosti su naopake, izvrnute – primitivan život dolazi na mesto vrednosti civilizacije. Slike preokreta se u priči umnožavaju. Tarot karta koja predstavlja obešenog, vezanog za noge i glavom nadole, nosi ime Saturna koji najavljuje sveopšte urušavanje vrlina.

Izvrnuto stablo čije lisnate grane postaju korenje, biljni sok koji menja smer svog kretanja, konačno, telurska životinja preobražena u eolsku harfu i zmaja, tu veliku zlatnu pticu, metamorfoza lutke u leptira, lajtmotiv koji diktira ritam priče o Robinsonovom preobražanju – sve su to razlozi koji ističu promenu pravca odozdo nagore, od teškog ka lakom, od sveta pustog ili tamnog do sveta vetra i sunca. I sam Robinson uči da ide na rukama, glavom nadole: on šiša svoju bradu koja prkosi sili teže, slično geotropskim korenčićima, i pušta kosu čiji uvojci liče na plamenove koji se pružaju prema suncu.

Nameravam da pokažem da generalizovana inverzija vrednosti u *Petku ili limbovima Pacifika* oponaša izvrtanje vrednosti opisanih u Ničeovom delu *Tako je govorio Zaratustra* (a i u celokupnom njegovom opusu), i da je sam izraz pozajmljen od Ničeovog termina „Umwertung aller Werte“. Predgovor *Sumraka idola* se upravo završava ovim svečanim rečima: „Torino, 30. septembra 1888. godine na dan kad je završena prva knjiga *Prevrednovanje svih vrednosti*.“⁴

Mnogo bolje od katkad omiljene mu transformacije, inverzija zapravo izražava ideju o „obrtu, preokretu, promeni znaka“, sadržanu u odeljku o „UM-u“.⁵

U *Petku ili limbovima Pacifika* napravljena je jedna aluzija na Zaratustru:

Tako je i Zoroaster, pošto je dugo kovao svoju dušu na pustinjском suncu, ponovo zaronio u nečistu vrevu ljudi da bi im podelio svoju mudrost. (PLP, str. 159)

Taj pokazatelj – neka vrsta namigivanja već upućenom čitaocu – ne dozvoljava li nam da potvrdimo da ga ta Robinsonova metamorfoza približava Zaratustri, čak iako je on sam izabrao da ne izlazi iz samoće i da šalje svoju mudrost jednom jedinom iniciranom?

Robinsonova molitva: „Sunce, izbavi me ozbiljnosti“, gde on prekraja hrišćansko „izbavi nas od zla“, i gde *gravité* ima dvostruko značenje (ozbiljnost i težina), podseća na Ničeove reči protiv duha teže:

⁴ Fridrih Niče, *Sumrak idola*, Grafos, Beograd, 1977; vidi takođe i: „Rađanje tragedije je bilo moje prvo prevrednovanje svih vrednosti“; i *Antikrist* (str. 8): „Mi sami, mi slobodni duhovi, već jesmo 'prevrednovanje svih vrijednosti'“, Izvori, Zagreb, 1999.

⁵ *Sumrak idola*, vidi odeljak „UM u filozofiji“.

*I ako je to moje alfa i omega da sve teško postaje lako i svako telo igrač i svaki duh ptica [...]*⁶

Isto kretanje sa dna ka vrhu, i od teškog ka lakom, postaje, kod Ničea kao i kod Turnijeja, znak duboke transformacije duha. U poglavlju „O čitanju i pisanju“, Niče piše:

A kad sam video svoga đavola, našao sam ga ozbiljnog, temeljnog, dubokog, svečanog: bio je to duh teže – zbog njega padaju sve stvari.

*Ubija se ne gnevom nego smehom. Napred, hajde da ubijemo duha teže!*⁷

Petko ili limbovi Pacifika odjekuju u ovim rečima kada ozbiljni Robinson hvali smeh:

Sunce, učini me nalik Petku. Daj mi Petkovo lice, ozareno smehom [...] To ljuljanje glave na ramenu da bi se bolje smejal, da bi se bolje učinile smešnim sve stvari koje su na svetu, da bi se bolje obznanila i rasplela ona dva grča, glupost i zloba... (PLP, str. 146)

Iste slike nasmejanog i plesača, vraćaju se u dva dela: u „O višem čoveku“, Niče hvali Zaratustru:

*Zaratustra igrač, Zaratustra lagani, koji maše krilima, pripreman za let, domahujući svim pticama, spreman i pripravan, blaženo lakomisleni: – Zaratustra vrać pogađač, Zaratustra vrać podsmevač [...]*⁸

Svoje „potišteno i tužno lice hiperborejca“, Robinson suprotstavlja Petkovoju „milosti“,⁹ reči sa dva smisla: „onaj koji se primenjuje na igrača i onaj koji se tiče sveca“. Petkov hod po plaži opisuje kao „plesni korak“ (PLP, str. 146).

U ova dva teksta, dinamička slika plesa ili leta sugerise pobedu nad težinom i tugom, kao i duhovni uspon i trijumf radosti.

Slike Robinsona koji hoda na rukama čine se pozajmljenim od Ničea koji kaže:

*Dignite i noge, dobri igrači, i još bolje: dubite na glavi!*¹⁰

Dakle, Robinson samo proučavanje i učenje da hoda na rukama jednako dobro kao Araukanac, smatra „odlučnim napretkom na novom putu“.

Preobražaj vrednosti (težina/lakoća), iskazan udvajanjem konkretnih slika obrta, u *Petku ili limbovima Pacifika* izražava obratnu konverziju, hrišćanska vrlina ustupa mesto antičkoj, dakle *virtus* umesto *vertu*. Fonetski veoma slične, što je i razumljivo budući da je jedna proistekla iz druge, te dve reči daju dobar primer inverzije, jer svaka završava jedva приметnim označavanjem svoje suprotnosti.

⁶ *Tako je govorio Zaratustra*, Mono & Mañana, Beograd, 2002, str. 323.

⁷ *Ibid.*, str. 91.

⁸ *Ibid.*, str. 395.

⁹ *Grâce (fr.)* – znači i ljupkost. (Prim. prev.)

¹⁰ *Tako je govorio Zaratustra*, str. 395.

Vrlini izgrađenoj od „odricanja, prepuštanja, mirenja“, Robinson suprotstavlja „hrabrost, snagu, potvrdu sebe samog“. Dotada, porokom je smatrao „preteranost, obilje, neobuzdanost, raskalašnost“.

Moj položaj nalaže mi da stavim više u vrlinu, a manje u porok. (PLP, str. 36)

Jer, na ostrvu, osamljenost i prepuštanje postaju poroci. Dakle, svedoci smo preobražaja, tog nedokučivog procesa koji stavlja više tamo gde je bilo manje.

U delu o hrišćanstvu, Ničeova kritika negativne misli ponovo iznosi kritiku hrišćanske vrline u korist *virtusa*, kojoj on suprotstavlja pozitivnu volju o samopotvrđivanju. U svom delu *Antihrist*, Niče takođe razlikuje ova dva termina: „Što je sreća? Osjećaj da moć *raste*, da se svladava prepreka“; „...ne vrlina, nego vrsnoća (vrlina u renesansnom stilu, *virtù*, vrlina bez moralisanja)“.¹¹

On ukazuje na one koji „sede u svojoj močvari i ovako govore iz trske: „‘Vrlina’ – to znači tiho sedeti u močvari.“¹²

Robinsonovo iskustvo, upravo u močvari, u kaljuzi, uči ga suprotnom, pokazuje mu nužnost konstruktivne volje za potvrđivanjem i stvaranjem.

Ograničeno Robinsonovim puritanizmom, odbijanje prirode na izvestan način predstavlja odbijanje života i same zemlje.

Ali osnov ubeđenog hrišćanina jeste korenito odbijanje prirode i stvari, piše Robinson. (PLP, str. 36)

Niče takođe ukazuje na tu mržnju na „svet“, njegovu lepotu i čulnost, otkriva da je onaj svet izmišljen da bi se ovaj što bolje oklevetao, a u osnovi je samo želja da se utone u ništavilo. „Praksa crkve je opasna po život“,¹³ piše Niče u *Sumraku idola*. Suprotno, „pod čarobnim delovanjem dioniskog načela ne samo što se ponovo sklapa savez između čoveka i čoveka već i otuđena, neprijateljska ili podjarmljena priroda opet proslavlja praznik pomirenja sa svojim bludnim sinom, čovekom“, piše Niče u *Rođenju tragedije*.¹⁴

U *Ecce Homo* Niče potvrđuje „*Dionis protiv Rasketog*...“.¹⁵ Jer, hrišćanstvo „*poriče sve estetske vrednosti* – jedine vrednosti koje *Rođenje tragedije* priznaje jesu one što su nihilističke u najdubljem smislu, dok je u dioniskom simbolu dosegnuta poslednja međa *samopotvrđivanja*“.¹⁶

U *Petku ili limbovima Pacifika* svedoci smo Dionisovog povratka kroz lik mladog divljaka. Robinson se pita o značenju imena koje mu je dao:

Petak je, ako se ne varam, Venerin dan [...] za hrišćane, dan Hristove smrti. [...] Ne mogu da se uzdržim a da ne predosetim u tom, očevidno slučajnom susretu, važnost koja me prevazilazi i koja plaši ono što u meni preostaje od puritanskog vernika koji sam bio. (PLP, str. 153)

¹¹ *Antikrist*, str. 4.

¹² *Tako je govorio Zaratustra*, 154.

¹³ *Sumrak idola*. Vidi takođe *Antikrist*, str. 12: „Kršćanski je mrziti osjetila, radosti osjetila, radost općenito...“

¹⁴ Fridrih Niče, *Rođenje tragedije*, Dereta, Beograd, 2001.

¹⁵ Fridrih Niče, *Ecce Homo*, Riznica, Beograd, 2011.

¹⁶ *Ibid.*

Turnije stavlja Veneru nasuprot Hristu, a Niče Dionisa.
Opis divljaka Petka ukazuje na boga vegetacije:

Araukanac je sakrio glavu pod kacigom od cveća. Po celom svom golom telu naslikao je bio sokom od genipapoa – biljke koja ispušta zelenu boju kada joj se prelomi stabljika – lišće bršljana čije su se grane penjale duž njegovih bedara i uvijale mu se oko torza. Tako pretvoren u čoveka-biljku, potresan ludačkim smehom, okružio je Robinsona pomamnim plesom. (PLP, str. 109)

Ovaj opis se može primeniti na Dionisa lično, „gospodara prirode“ kako ga naziva Plutarh, onog koji „širi radost u obilju“, prema Hesiodu, na božanskog mladića.

Izbor jarca kao žrtve prinesene Dionisu objašnjava Andoarovu važnost.

Petko, onaj koji preokreće znake, izgleda kao razorni i okrutni Dionis, bog sa dva lica, mada je taj izgled ovde čak i ublažen. Petko-Dionis zapravo potkopava Robinsonov ustanovljeni red na ostrvu, uništava rižište, uzgaja pacove, izaziva eksploziju. Događaj sa kornjačom kojoj skida oklop naglašava njegov mogući varvarizam.

Kao Dionis, bog oslobođenja i ukidanja zabrana, Petko oslobađa Robinsona svih njegovih predrasuda i inhibicija.

Petko uči puritanca Robinsona da prevaziđe odbojnost prema svome telu, veran Ničevom savetu: „Ima više uma u tvom telu nego u tvojoj najboljoj mudrosti“.¹⁷ Robinson otkriva lepotu prihvaćenog i oslobođenog tela, otkriva divotu nagosti.

Petko je, Ničevim rečima, „onaj ko lomi njihove tablice vrednosti, kršilac, prekršitelj“, ali je takođe i „onaj koji stvara“.¹⁸ On pokazuje pozitivni aspekt nereda bez kog bi poredak postao smrtonosan.

Nasuprot radu on suprotstavlja igru, teatar, muziku, umetnost, sve one dionizijske vrednosti koje je Robison puritanac zaboravio. Petko je čovek slavlja, maskarada: prurušava se u čoveka-biljku ili odeva kaktuse u ljudsku odeću. On izvrće uloge, pretvara se da je Robinson sa svojim suncobranom, a Robinson se pretvara da je Petko. Ponovo otkriva vrednost katarze kada izliva svoj gnev na lutku umesto na Robinsona.

Pomoću eolske harfe on pravi izvanrednu dionizijsku muziku. A ta elementarna muzika u kojoj se prepliću „mračni glas zemlje, harmonija nebeskih sfera i hrapava tužbalica velikog žrtvovanog jarca“ (PLP, str. 140), nije li ona „sami glas koji se javlja iz ponora punog skrivenih stvari“?¹⁹ Robinson i Petko gube svest o sebi samima u uzvišenosti tajne u kojoj se elementi vezuju. A „ovaj samozaborav je svojstvenost dionizijskih stanja“.²⁰ To je „zanosna muzika [...] koja kliče od radosti i patnje“²¹ – suživot suprotnosti koje karakterišu Dionisa – kosmička muzika koja upućuje na svu nerazumnost prirode.

Preobraženi Andoar se ovde pojavljuje kao veliki bog Pan, slika divinizovane kosmičke prirode, kojeg su stari Grci i Rimljani prikazivali s rogovima jarca. Dobročudna inverzija

¹⁷ *Tako je govorio Zaratustra*, str. 83.

¹⁸ *Ibid.*, str. 70.

¹⁹ *Rođenje tragedije*.

²⁰ *Ibid.*, str. 71.

²¹ *Ibid.*

vrednosti ovde je jasna, ako pomislimo na to da je jarac takođe sramni gospodar veštičjeg sabata: tarot karta koja ga najavljuje i nosi ime Jarac, poznatija je pod imenom Đavo.

Kao i Zaratustra, i Robinson se konačno vraća vrednostima detinjstva, obrnutoj inicijaciji: „Preobražen je Zaratustra, u dete se pretvorio Zaratustra, probuđen je Zaratustra!“²²

Dakle, vreme preokreće svoj pravac, Robinson se podmlađuje i otkriva, kao i Zaratustra, tajnu večnog povratka, ciklično vreme, vreme bogova.²³

Poslednja stranica romana *Petko ili limbovi Pacifika*, kao i knjige *Tako je govorio Zaratustra*, puna je svetla i večnosti.²⁴

Petko, divlje dete đavolskog osmeha, prikazuje se kao gospodar, pokretač, bog. Prerušeni Dionis lično, prouzrokuje opšti preokret vrednosti, povratak smehu, telu, prirodi, detinjstvu, vrednosti koje se ne javljaju više pod znakom đavolskog nego teže jednom pozitivnom koeficijentu, udruženi u radosti i punoći života.

Može se reći da koncept zloćudne inverzije postoji kod Ničea bez obzira na to koji izraz upotrebio. U *Ecce Homo* on piše:

*Sve što se dosad zvalo „istina“ prepoznato je kao najštetniji, najpodmukliji, najpodzemniji oblik laži; svesti izgovor da se „poboljša“ čovečanstvo prepoznato je kao lukavstvo da se sam život isisa, učini malokrvnim.*²⁵

Petko ili limbovi Pacifika, himna životu, suštinski roman koji ponovo pokazuje preokret vrednosti koje se odnose na stvaranje novog čoveka, liči dakle na ničeovski roman. Turnije preuzima teme, ali takođe i Ničeove slike koje je ukratko izložio Delez: „Prema Zaratustri, smeh, igra, ples, sve su to pozitivne snage transmutacije: ples pretvara teško u lako, smeh patnju pretvara u radost, igra [...] izbacuje u visinu ono što je bilo na dnu.“²⁶

Blizak alhemičarskom procesu, preobražaj crnog u belo se smenjuje u ovim slikama: u tamnoj pećini u kojoj je Robinson boravio, „pomrčina je najednom promenila znak. Crnilo u kojem se natapao prešlo je u belo“ (PLP, str. 73). Tekst upućuje na „belu pomrčinu“ i „mlečnu noć“, kako bi se izrazila tajna preobražaja. Reč *obrnuo* koju Robinson upotrebljava (PLP, str. 74) nadovezuje se na pasus o prelasku iz tame u svetlo, a to je simbol pročišćenja.

Ovaj preokret vizije znak je da inicirani uzmiče od bezbožnosti, znak da je spasen. Ali štivo ima nameru da spasi i čitaoca, a to je ono čemu Turnijeovo delo teži, da kao i Niče napravi „dobročudni preobražaj“.

²² *Tako je govorio Zaratustra*, str. 56.

²³ Uporediti „Kružno kretanje tako je ubrzano da se više ne razlikuje od mirovanja.“ (PLP, str. 147) i „Od toga dana, nismo li u večnosti smešteni, Petko i ja?“ (PLP, str. 148) sa „Oh, kako da strasno ne žudim za večnošću i za svadbenim prstenom nad prstenovima – prstenom vraćanja!... Jer ja te volim, o, večnosti!“ (*Tako je govorio Zaratustra*, str. 323).

²⁴ „– radost hoće večnost svih stvari, hoće duboku, duboku večnost!“ (*Ibid.*, str. 323) „Večnost, ponovo ga zaposedajući [...] ispunilo ga je osećanjem potpunog zadovoljenja“ piše Turnije (PLP, str. 171). Detaljniji razvoj ovog poređenja potražite u mom eseju o delu *Petko ili limbovi Pacifika* (Paris, Gallimard, 1991).

²⁵ *Ecce Homo*.

²⁶ Žil Delez, *Niče i filozofija*, Plato, Beograd, 1999.

II

„Zlokobni zapisi Abela Tifoža“ opisuju celokupno društvo kao žrtvu preobražaja vrednosti. Veličajući rat, društvo je iznedrilo kult obožavanja patnje i smrti:

Rat, apsolutno zlo, neminovno je predmet satanskog obožavanja. To je crna misa koju Belzebub služi nasred bela dana, a krvlju umazani idoli pred kojima treba da kleče zavedene mase zovu se: Otadžbina, Žrtva, Heroizam, Čast. (KV, str. 90)

S druge strane, „ljubav – koja se propoveda *in abstracto* – ogorčeno se proganja čim uzme konkretan vid [...] pod nazivom seksualnost ili erotika“.

Tifožove kletve sjedinjuju se sa onim Ničeovim protiv hrišćanstva i stvaraju vezu s romanom *Petko ili limbovi Pacifika*.

Autor dela *Ecce Homo* napisao je:

Tek je hrišćanstvo, sa svojim neprijatnim osećanjem u odnosu na život, koji je činio njegovu osnovu, učinilo od polnog života nešto nečisto: ono je blatom zaprljalo začetak, preduslov našeg života...²⁷

Glavni junak romana *Kralj Vilovnjak* mu odgovara:

Tu fontanu radosti i stvaranja, to vrhunsko dobro, taj smisao postojanja svega što diše, proganja s đavoljim besom sav dobronameran ološ, svetovni i crkveni. (KV, str. 90)

Jedan novi pojam se javlja u *Kralju Vilovnjaku*, a skriva se i u delu *Petko ili limbovi Pacifika*: „zloćudni preobražaj“ ili tumačenje preobražaja u đavolskom smislu.

Anarhista Tifož, karakter delom zasnovan na ličnosti Leona Blua (Léon Bloy), daje o tome metafizičko objašnjenje dostojno luciferskog proroka, zaljubljenik u ezoterizam²⁸ čija silovitost reči podseća na reči još jednog nadahnutog proroka, Vilijema Blejka.

Satana, gospodar sveta, uz pomoć svojih vernih buljuka vladara, sudija, popova, generala i policajaca, postavlja ogledalo pred lice Božje. Tom operacijom desnica postaje levicom, levica desnicom, dobro se naziva zlom, a zlo dobrom. (KV, str. 90)

Zloćudni preobražaj je đavolski preobražaj. Tifož se približava gnostičkim teorijama po kojima će loš Demijurg, često poistovećivan sa Jehovom, biti tvorac materijalnog sveta. Odvojen od boga svetlosti, on tamniči ljude bedom i neznanjem.

Veza između dela *Petko ili limbovi Pacifika* i *Kralja Vilovnjaka* takođe se očituje u sledećoj rečenici: „Čistota je zloćudni preokret nevinosti“ (KV, str. 91), a ona je replika strogo upozorenja kapetana Van Dajsela koji kaže: „Čuvajte se čistote. Ona je vitriol duše“ (PLP, str. 10).

Roman *Petko ili limbovi Pacifika* pokazao je zamenu vrednosti, a *Kralj vilovnjak* ističe opasnu ambivalenciju pojavnosti, to jest lažnu srodnost suprotnosti:

²⁷ *Sumrak idola*.

²⁸ Vidi original: Raymond Barbeau, *Un prophète luciférien, Léon Bloy*, Paris, Aubier, 1957. (Rejmon Barbo, *Luciferski prorok, Leon Blua*).

Čistota je zloćudni preokret nevinosti. Nevinost je ljubav bića, radosno prihvatanje nebeske i zemaljske hrane, nepoznavanje paklene alternative čistota-nečistota. Od ove spontane i urođene svetosti Satana je napravio lakrdiju koja potpuno liči na njega, a koja je potpuno naopaka: čistotu. Čistota je zgražanje pred životom, mržnja prema čoveku, morbidna strast za ništavilom. Hemijski potpuno čista materija je pretrpela divljački postupak, da bi se našla u tom potpuno neprirrodnom stanju. Čovek koga je uzjahao demon čistote seje oko sebe smrt i pustoš. Religiozno pročišćavanje, političke čistke, zaštita čiste rase – ima mnogo varijacija na tu pogubnu temu. (KV, str. 91)

Izraz „Satana, božji majmun“, Mišel Turnije preuzima od Tertulijana i Svetog Avgustina. Ideja o zloćudnoj inverziji jeste ideja teologa.²⁹ Pod očiglednom sličnosti, čistota i nevinost stoje jedna naspram druge, a to je ono što dopušta Satani da vlada pod izgledom Boga.

Zloćudni preobražaj je koncept uređenja *Kralja Vilovnjaka*, ključ pomoću kojeg Mišel Turnije tumači nacizam. Sa svojom opsesivnom idejom o čistoti rase i istrebljenjem kojim rezultira, nacizam spada pod zloćudnu inverziju. On veliča mladost, zdravlje, snagu, ali i požuruje mlade ljude u smrt. Mladi esesovci iz napole traže čistotu i svetost u žrtvovanju. Njihova mašta je nadahnuta primerom velikih tevtonskih predaka: Herman fon Kaltenborn je predstavljen kao svetac. Ali ta religiozna slika, napravljena u svrhu veličanja, krije u sebi odvratan ukus krvi i pokolja, krije mržnju prema životu. Tevtonski vitezovi su vojnici redovnici, kao vitezovi templari. Prepoznamo ideju mistifikacije, falsifikat. Jer opčinjenost smrću je u srcu nacizma.

Komandor napole, stari pruski aristokrata, zaljubljenik u simbole, objašnjava Tifožu da ga je romantična vizija Nemačke navikla da u njoj vidi zemlju svetla i objave (KV, str. 351), što Tifožovo putovanje i dokazuje. Ali ga upozorava na đavolsku inicijaciju koja bi od nje napravila nacistički falsifikat.

Nacizam je karikatura i degradacija romantičarske inspiracije, koja takođe obiluje tema smrti, prošlosti, misterije, nejasne religioznosti, čas paganske, čas hrišćanske.

Tifož pita sa zebnjom da li „sva suština koju sam razotkrio i doveo do usijanja može sutra, još ove iste noći, da promeni znak i da sagori u ognju utoliko paklenijem ukoliko sam tu istu suštinu velelepnije izgradio“ (KV, str. 384).

Jer on otkriva da postoje dve Nemačke, ona odabrana i ona prokleta zemlja Rajha, kao i da postoje dve Kanade, ona iz njegovih detinjih snova i ona iz Aušvica (KV, str. 413) u kojoj su se čuvale sve dragocenosti ukradene od mrtvih, dva načina koristi koji ih povezuju:

Ko zna da li sve, ama baš sve što odgovara ovde – ili bar izgleda da odgovara – mojoj gladi i mojim težnjama, nije uistinu samo zloćudna inverzija? (KV, str. 322)

Odraz iz opakog ogledala na konkretan način pokazuje đavolski preobražaj:

Napojen užasom, Tifož je video, iz drugih Efraimovih ispovedanja, kako se nemilice podiže Grad pakla koji je svakim kamenom bio istovetan Gradu forije o kome je sanjao u Kaltenbornu. [...] sva ta otkrića, svi pronalasci odražavali su se u ogledalu užasa, izvnuti i dovedeni do paklenog usijanja. (KV, str. 416)

²⁹ Pismo Mišela Turnijea Arlet Bulumije, 27. april 1986.

Mišel Turnije daje jedno metafizičko tumačenje nacizma. Mitska dimenzija romana uključuje takođe intervenciju natprirodnih moći, u ovom slučaju đavolskih, koje su prouzrokovane izopačenom upotrebom simbola. „Znakovi su svemoćni“, kaže Komandor. Ako „u zdravoj heraldičkoj tradiciji“ pruski orao ima glavu okrenutu nadesno, „orao Trećeg rajha“ ima glavu koja je okrenuta nalevo. „To je izvrnuti orao“ (KV, str. 353), poremećen. U Komandorovom svetu gde vlada analogija između mikro i makro kosmosa, simbol koji ih spaja, kada je izvrnut ruglu, postaje đavo, sila razdvajanja. Apokalipsa je trenutak u kom trijumfuje opšta inverzija (gde braću mača odnosi njihov mač).³⁰

Zloćudna inverzija, dakle, daje mistično, transcendentno tumačenje istorijskih događaja, a istorija je pogodna za takva tumačenja. Mišel Turnije me je 19. oktobra 1989. godine obavestio o svom „letnjem otkriću“ – eksplozija atomske bombe bačene na Hirošimu dogodila se 6. avgusta – „zamislite tu svetlost i preobražena lica ljudi iz Hirošime“. Ali 6. avgust je i praznik Preobraženja Hristovog. „Tela su prepuštena suncu. Kod Svetog Mateja, na planini Tabor, Isusovo lice – zasija kao sunce, a haljine njegove postadoše bele kao svetlost (*Jevanđelje po Mateju*, 17. 1). No, hrišćani su ti koji su poslali bombu nehrišćanima. To je primer zloćudne inverzije.“³¹

III

Ako je delo Mišela Turnije usmereno na traženje lažnih sličnosti koje prikrivaju duboke razlike u svetu privida i bezbožnih parodija, iskazanih odrazom iz strašnog ogledala, obratno, duboka sličnost koja ujedinjuje ono što se najviše razlikuje jedna je od njegovih omiljenih tema: forija,³² glavna tema romana *Kralj Vilovnjak* pokazuje srodnost Svetog Hristofora i Kralja Vilovnjaka; roman *Žil i Žana* pokazuje da su „nebeska svetlost i pakleni oganj bliži nego što se misli“ (*ŽŽ*, str. 62).

Po legendi Žaka de Voražina (Jacques de Voragine), dobri džin Hristofor koji je prenosio putnike preko reke najpre je silno želeo da služi đavolu:

Postoji odricanje u foriji. Ali to je dvosmisleno odricanje, krišom opsednuto dobroćudno-zloćudnom inverzijom. [...] Nije li tako dobri džin koji se pretvara u tegleću životinju kako bi spasio malenog dečaka, srodan grabežljivcu koji proždire decu? [...] Sva se misterija i nedokučivost forije nalazi u toj dvosmislenosti. Služiti i pokoriti, voleti i ubiti. (Vetar svetog Duha)

Poklapanje suprotnosti ovde ne podrazumeva prevazilaženje granice, sintezu. Suprotnosti koje stoje ovde jedna do druge, ostaju u dinamičkom sukobu.

Razapet između protivrečnih snaga koje ga sprečavaju da bude nepromenljiv, mit je idealno oruđe koje obnavlja izvorni dualitet gde su ljubav/mržnja, život/smrtnost neraskidivo povezani. Jer crni ljudožder sadrži u sebi nešto beline. Nakon što se preobratio u Hristu, džin, simbol smrti, postaje talisman protiv smrti.

³⁰ Igra reči, *Les Porte-Glaive sont portés par leur glaive*. Porte-Glaive je viteški red iz 13. veka, poznatiji pod nazivom Livonijsko bratstvo mača; *porter* (fr.) = nositi, odneti; *le glaive* (fr.) = mač. (*Prim. prev.*)

³¹ Izjava Mišela Turnije Arletu Bulumije, 19. oktobra 1989.

³² *Phóros* (grč.) koji nosi, od *phérein* nositi; I. Klajn, M. Šipka, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Prometej, Novi Sad, 2006.

Sledeće reči sažimaju svu Tifožovu dvosmislenost: „Kad kažem ‘volim meso, volim krv, volim put’, jedino je važno glagol voleti. Ja sam sav ljubav“ (KV, str. 82). Te reči odzvanjaju onim Ničeovim: „A i jedni i drugi podjednaki dušmani svem mesu i svojoj krvi – oh, kako li su mi oni protiv ukusa! Jer ja volim krv“;³³ to su reči kojima izražava svoju ljubav prema životu.

Blizina suprotnosti može delovati preteće. Ona takođe sadrži obećanje o spasenju. Jer uzajamnost suprotnosti čini da „tek što dopre do jednog od ovih krajeva, odmah biva odbačen ka drugom, zahvaljujući jednoj vrsti kretanja, kao što se od prevelike zime ispečemo“ (ŽŽ, str. 74). Tifož opisuje ekstazu *forije* kao „neku vrstu lebdjenja izazvanog povećanjem tereta. Kakav paradoks!... Došlo je u neku ruku do promene znaka: više je postalo manje i obratno. Srećan preobražaj, dobroćudan, blagorodan, božanski...“ (KV, str. 97). Ova dobroćudna inverzija, prelazak teškog u lako, takođe je promena zla u dobro. Tako ljudožder Tifož, otimač dece kog su se bojale sve majke Istočne Pruske, postaje Efraimov spasitelj.

Dobroćudna inverzija upućuje na regeneraciju zla u dobro. Isto kao dobroćudna inverzija, u *foriji* se „zloćudna inverzija kreće oko ose nosioca deteta“;³⁴ tako je u preokretanju crnog i belog koje karakteriše fotografiju, „to srednje sivo osovina oko koje se okreće inverzija, osovina koja sama ostaje nepromenljiva, konačna“ (KV, str. 131) – s druge strane, to je ono što pokazuje da Mišela Turnijea zanima sve ono što teži inverziji – isto tako „energija, nesebičnost, hrabrost“ koji mogu biti iskorišćeni da unište jedan život – takav primer daje Mišel Turnije u svom *Letu vampira* kad govori o Židovoj majci – oni takođe mogu biti pretvoreni u „žarku potragu za srećom“. To je ono što je Žid znao da radi. Mišel Turnije je pisao o toj temi u *Letu vampira*: „Nasledstvo prokletu i mrsko koje se ne može nadvladati ni poništiti nego koje je izloženo, koje trpi dobroćudnu inverziju.“

Najneobičniji pokušaj ozdravljenja zla, prikazan kroz alhemičarski način pretvaranja olova u zlato, nalazi se u priči *Žil i Žana*. U isto vreme dok tekst na provokativan način priziva nemogućnost da se napravi potpuna razlika između suprotnosti,³⁵ on takođe sugerise da apsolut, ta konačna istina, možda prevazilazi naš racio i da može biti shvaćena samo kao misterija i paradoks. Krvno srodstvo Boga i Đavola, iskazano mnogobrojnim mitovima, ovde je prikazano sugerisanim blizanaštvom Žila i Žane kao i simetrijom njihovih trasa, rasporeda. Dobroćudno-zloćudna inverzija je hermeneutički ključ koji Mišel Turnije primenjuje na nejasnu sudbinu Žila de Rea. Nije li on, Žil, pratilac Žane od Arka, stajao sa kraljeve leve strane za vreme krunisanja, dok je Žana bila sa desne? Njegova „zloćudna metamorfoza“ počinje u času njenog mučenja, kada Žanu spaljuju kao vešticu, a sa kojom se on identifikuje. „Jedan pakleni anđeo raširiće svoja krila“ (ŽŽ, str. 32). Oksimoron ističe dvoznačnost tog silaska u pakao zločina, kao obrnutog puta ka iskupljenju. Kao i Žana, i on završava na lomači u prizoru koji podseća na Hristovu smrt – „neobična golgota: tri lomače i nad njima troja vešala, ona u sredini viša od ostalih“ (ŽŽ, str. 100). Žilova lomača podudara se sa delovanjem crnog, s razvratom koji prethodi delovanju belog, uskrснуću. Uostalom,

³³ Tako je govorio Zaratustra, str. 227

³⁴ Vidi original, *Rapports, Het Franse Boek*, izd. Rodopi, BV Amsterdam, 1988, br. 4, „Rencontre avec Michel Tournier“, str. 151.

³⁵ Vidi *Žil i Žana*: „Ima neke vatre u tebi. Božje je, rekao bih, a možda je ipak paklena. Dobro i zlo uvek su blizu jedno drugom. Od svih stvorenja, Lucifer beše Bogu najbližiji“ (ŽŽ, str. 22) i „Sotona je slika i prilika Božija [...] izokrenuta i nakazna slika, istina, ali ipak Njegova slika“, str. 99.

ideja o preobražaju nije nepoznata hrišćanstvu. U *Jevanđelju po Luki*, 14, 11 piše: „...jer svaki koji sebe uzvisuje poniziće se, a koji sebe ponizuje uzvisiće se.“

Mišel Turnije, dakle, teži da nadmaši dualizam dobra i zla u metafizičkom monizmu, u čemu je srodan nekim gnostičkim tendencijama i kabalistima, preuzetim od strane romantičarskog pravca koji nastoji da povrati zlo u božanstvo.³⁶ Leon Blua koji je poslužio kao model za lik Abela Tifoža bio je zaljubljenik u okultizam i učenik Elifasa Levija za koga je predstava Boga dvojaka, crno-belo, jer harmonija je u ravnoteži, a ona postoji kroz sličnost kontrasta.³⁷

U delu Mišela Turnijea inverzija se dakle nalazi u srcu problematike jednog i drugog, gde su sličnosti lažne, a to je tema đavolskog ogledala, u kojem se, obrnuto, najrazličitije stvari sjedinjuju i to predstavlja analogiju suprotnosti, temu dragu hermetistima.³⁸

Dobročudno-zloćudna inverzija prikazuje Mišela Turnijea takođe kao mislioca okrenutog ka religijskom i metafizičkom ispitivanju zla i apsoluta. Ako se u njegovom delu istina čini labavom, varljivom, dvosmislenom, žrtvom udvajanja koja je uvek u klatnu, a to je sve ono što radu Mišela Turnijea daje oznaku barokne estetike,³⁹ on time ne iskazuje manju želju da premaši ovaj svet metamorfoze kako bi dostigao apsolut, osovinu oko koje se sve vrti i na koju inverzija ne utiče.

Opasna zloćudna inverzija tumači njegovu tamnu stranu koja ga približava gnostici, pokazujući da zlo vlada svetom. Ali njegov čin vere u život – Turnije sebe naziva „mističnim naturalistom“ – čini da prevaziđe taj pesimizam. Učesnik u velikom preobražaju ničeovskih vrednosti, pisac je subverzivni stvaralac koji svojim paradoksima otkriva svu laž privida. Dionisova reinkarnacija u Petka govori u prilog povratka čitavog jednog „prokletog dela“ koji je u našoj kulturi potisnut. Dobročudna inverzija ukazuje na mogućnost iskupljenja koju prikazuje alhemijaska metafora.

Dvosmislenost sveta, dinamička napetost između suprotstavljenih polova bez koje nema života, ono što obavezuje na napuštanje ugodne dualističke pozicije, ostaje velika pouka o temi dobroćudno-zloćudne inverzije. Delo Mišela Turnijea, pod znakom dioniziskog, verno je toj ambivalentnosti.

Izvornik: Arlette Bouloumié, „*Inversion bénigne, inversion maligne*“, u: Images et signes de Michel Tournier, ur. Arlette Bouloumié i Maurice de Gandillac, Editions Gallimard, Paris, 1990, str. 17–41.

(Sa francuskog prevela **Dragana Zubac**)

³⁶ To se pokazalo istinitim u čitavom jednom pravcu mišljenja čiji su predstavnici bili Blejk i Vitmen u Engleskoj, Niče u Nemačkoj, Igo u Francuskoj, kako je opisao Deni Sora u svom delu *Književnost i okultizam* (Denis Saurat, *La Littérature et l'occultisme*).

³⁷ Vidi original, Éliphas Lévi, *Dogme et rituel de haute magie*, izd. Bussière, str. 175. Ideja je takođe prisutna kod Ničea. Vidi *Ecce Homo*, str. 39, „[...] bio je to sam Bog koji se o smiraju svoga radnog dana svio podno drveta saznanja: tako se okrepljivao od toga da je Bog ... Sve je suviše lepo stvorio ... Đavo je samo Božji predah svakog sedmog dana...“

³⁸ „Ono što je gore je kao ono što je dole“, kaže *Smaragdna ploča* hermetista, „ali u obrnutom smislu.“ (*La Table d'émeraude*, Hermès Trismegiste; lat. Tabula Smaragdina).

³⁹ Žan Ruse, *Književnost baroka* (Jean Rousset, *La Littérature de l'âge baroque*, Corti, 1985).